

Шкільна бібліотека

Даніель Дефо

Життя й чудні
та дивовижні
пригоди
Робінзона Крузо,
торяка з Їорка,
написані
ним самим

Харків
«Фоліо»
2025

ЧАСТИНА ПЕРША

Народився я 1632 року в місті Йорку в заможній, хоч і не з тієї місцевості, сім'ї. Батько мій, на прізвище Крейцнер, був чужоземець із Бремена й оселився спочатку в Гуллі. Торгівлею він набув великого достатку і, покинувши торгувати, жив у Йорку. Там він одружився з моєю матір'ю, родичів якої звали Робінзон — родина, дуже поважана в тій місцевості. Тому-то мене перше звали Робінзон Крейцнер, але, через звичайне для Англії нівечення слів, нас звуть тепер — та ми й самі так звемо себе й пишемо наше прізвище — Крузо; так само завжди звали мене й мої знайомі.

У мене було два старші брати. Один був підполковником англійського піхотного полку у Фландрії, яким раніше командував славетний полковник Локгарт, забитий у битві з іспанцями під Дюнкірхеном. Що сталося з другим моїм братом, про це я знаю не більше, ніж мій батько або моя мати знали про мою долю.

Через те, що я був третім сином і не був навчений ніякого ремесла, моя голова дуже рано почала наповнюватись безладними думками. Батько мій, на той час дуже старий, дав мені достатню освіту, — яку взагалі могли дати домашнє виховання та місцева приватна школа — й призначив мене вивчати право. Мене, проте, могло задовольнити лише ремесло моряка, і мій нахил до нього так міцно опирався батьковій волі, навіть його наказам та проханням і умовлянням матері та друзів, що, здавалося, в цьому нахилі було

щось фатальне, що штовхало мене до злиденного життя, яке судилося мені.

Мій батько, розумна й поважна людина, здогадувався про мої витівки й серйозно та переконливо розраджував мене. Одного ранку він покликав мене до своєї кімнати, до якої прикула його подагра, і почав палко дорікати мені з цього приводу. Він спитав, які інші причини, крім простого нахилу до мандрів, спонукають мене покинути батьківський дім і рідну країну, де я легко вийшов би в люди і пильністю та працею збільшив би свій достаток і жив би в багатстві та дозвіллі.

Він сказав, що вітчизну кидають у гонитві за пригодами або ті, кому нема чого втрачати, або честолюбці, що прагнуть ще збільшити свої багатства та вславитись, беручись до справ, які виходять поза межі буденного існування. Та всі ці речі або надто високі, або надто низькі для мене. Моє ж місце — середина, і саме те, що можна назвати вищим ступенем середнього стану, і те, що, як він переконався з свого довгочасного досвіду, є найкраще становище в світі й найбільше підходить до людського щастя. Воно не призводить до злиднів та нестатків, до праці та страждань трудящих верств людства, воно не збаламучене пихою, розкошами, гонором та заздорами вищих верств. Наскільки приємне таке життя, сказав він, я можу бачити вже з того, що всі, хто живе в інших умовах, заздрять йому. Часто самі королі скаржаться на гірку долю народжених для великих справ і жалкують, що доля не поставила їх між двома крайностями — злиднями та величчю. А розумна людина ставить таке життя за зразок правдивого щастя, коли благає не давати їй ні бідності, ні багатства.

Він умовляв мене зважити це, бо, казав він, я завжди бачитиму, що всі лиха розподілені між вищими та нижчими верствами суспільства. А середній стан має найменше горя і не переживає таких злигоднів, як вища та нижча частини людства. Навіть тілесних та духовних недуг, як природного наслідку свого побуту, вони позбавлені більше, ніж ті, у кого хвороби є наслідок пороків, розкошів та надміру, з одного боку, і важкої праці, нестатків, поганого або недостатнього харчування, з другого. Середній стан призначений для всяких радощів та чеснот. Мир і достаток завжди до послуг цього стану. Поміркованість, стриманість, спокій, здоров'я, товариство, різні приємні розваги та втіхи — благословення, властиве цьому середньому станові. Люди середнього стану тихо й рівно проходять свою життєву путь і спокійно

сходять з неї, не обтяжуючи себе ні фізичною, ні розумовою працею; не продаються в рабство ради шматка хліба; не мучать себе шуканням виходу зі скрутного становища, яке позбавляє душу спокою, а тіло — відпочинку; не сохнуть від заздрості й не згоряють на таємному вогні честолюбства. Серед сприятливих умов тихо прямують вони життєвою дорогою, свідомо вживаючи солодощів життя без домішки гіркоти, відчуваючи себе щасливими і щоденним досвідом навчаючись пізнавати це дедалі глибше.

Після цього він наполегливо, але дуже доброзичливо почав просити мене не вдавати з себе хлопчика й не кидатись в обійми нещастя, від яких, здавалось, мене мало оборонити становище моєї родини в світі. Мені не треба працювати ради шматка хліба; батько подбав би за мене й вивів би мене на той шлях, який він тільки що радив мені обрати. А коли б я не знайшов собі щастя й долі в світі, то це була б моя неволя чи моя необачність. Він казав також, що, застерігаючи мене від кроку, який, на його думку, не принесе мені нічого, крім шкоди, він виконує свій обов'язок і знімає з себе всяку відповідальність. Одне слово, батько обіцяв зробити мені багато чого хорошого, коли б я залишився і влаштувався дома, як він мені радив, і сказав, що не докладе рук до моєї неволі, заохочуючи мене до від'їзду. Кінчаючи, він нагадав мені, як приклад, про мого старшого брата, якого він теж пильно вмовляв не брати участі в Нідерландській війні, але не міг нічого вдіяти — юнацькі бажання підбурили брата втекти до армії, де його й убили. І хоч, сказав батько, він ніколи не перестане молитись за мене, а проте рішуче заявляє, що коли я зроблю цей безумний крок, Бог не благословить мене. В майбутньому у мене буде досить дозвілля поміркувати над тим, як я знехтував його пораду, але тоді, можливо, не буде нікого, хто допоміг би мені виправити помилку.

Я помітив, що під час останньої частини його промови, справді пророчої (хоч, я гадаю, мій батько й сам цього не знав), рясні сльози потекли у старого по обличчю, особливо коли він згадав про мого вбитого брата. А коли він казав, що для мене настане час каяття, але не буде кому допомогти мені, батько від хвилювання увірвав мову й пояснив, що його серце повне щерть, і що він не може сказати мені більш нічого.

Ці слова глибоко зворушили мене, як зворушили б кожного, і я вирішив не думати більше про від'їзд до чужих країв, а залишитися дома, як бажав того мій батько. Та ба!

Незабаром усе це розвіялось, як дим, і, щоб уникнути зайвих і настирливих умовлянь мого батька, я через кілька тижнів після цього вирішив утекти від нього зовсім. Однак я не квапився так, як підказував мені перший запал, а вибрав час, коли моя мати, здавалось, була в кращому, ніж звичайно, настрої, і сказав їй, що мене так охопило бажання побачити світ, що я ніколи не зможу взятись як слід до роботи й довести її до кінця. Хай краще батько відпустить мене з доброї волі, а не примушує обійтись без його дозволу. Адже мені тепер вісімнадцять років. Пізно вже починати вчитись якогось ремесла або робитись писарем у нотаря. Я певний, що, коли б я й зробив це, то ніколи не зміг би прослужити до кінця й утік би від свого патрона в море. А коли мати умовить батька відпустити мене в далеку подорож і та подорож мені не сподобається, то, вернувшись додому, я більше вже нікуди не поїду і подвійним старанням надолужу змарнований час.

Це дуже розгнівало мою матір. Вона сказала, що даремно розмовляти про це з батьком; що він дуже добре знає, що саме корисне для мене, і не дасть згоди ні на що шкідливе для мене. Сама ж вона дивувалась, як міг я думати про такі речі після розмови з батьком, що, як їй відомо, так доброзичливо й м'яко поведився зо мною. Зрештою, мовляв, коли я хочу занапастити себе, то ніщо мені не допоможе. Але я можу бути певний, що ніколи не дістану їхньої згоди на це. Вона зовсім не хоче сприяти моїй загибелі, і я ніколи не зможу сказати, що моя мати потурала мені в тому, чому батько опирався.

Хоч моя мати й відмовилась клопотатись про мене перед батьком, проте, як я довідався пізніше, вона переказала йому всю нашу розмову, і батько, дуже стурбований, зітхнувши, сказав їй, що «хлопець міг би бути щасливий, залишившись на батьківщині, а коли він подасться до чужих країв, то буде найжалюгіднішою, найнешаснішою істотою, яка будь-коли народжувалась на світ. Я не можу погодитись на це».

Тільки приблизно через рік після цього вирвався я на волю, дарма що весь час уперто не зважав на всі пропозиції взятись до якої-небудь праці й часто докоряв батькові та матері за їхнє рішуче заперечення мого, відомого їм, природного нахилу. Аж ось, бувши одного разу в Гуллі, куди я заїхав випадково, на цей раз без думки про втечу, я зустрівся з одним приятелем, що збирався до Лондона на кораблі свого батька, і той почав умовляти мене поїхати з ним, користуючись звичайною, у моряків, принадою, — він казав,

що подорож нічого мені не коштуватиме. Отже, не спитавшись ні в батька, ні в матері, не повідомивши їх ні одним словом і лишивши їх самих довідуватись про мій вчинок, не попросивши ні батьківського, ні Божого благословення, не зваживши ні обставин, ні наслідків, я, в недобрий час, 1-го вересня 1651 року, сів на корабель мого приятеля, що прямував до Лондона. Ніколи, мабуть, лихі пригоди молодих авантюристів не починались так рано й не тривали так довго, як мої. Не встиг корабель вийти з Гумбера, як подув вітер, і на морі знялись страшні хвилі. Я ніколи перед цим не бував на морі, а тому моє тіло невимовно знесилося і душа жახнулась. Я почав тепер серйозно замислюватись над тим, що робив, і над тим, як справедливо карало мене небо за те, що я так негарно покинув батьківський дім, порушивши свої обов'язки. Всі добрі поради моїх старих, сльози батька та благання матері постали в моїй пам'яті, і сумління, що тоді ще не загрубло так, як згодом, суворо докоряло мені за нехтування батьківськими порадами і за порушення моїх обов'язків перед Богом та батьком.

Тим часом вітер дедалі міцнішав, і хвиля знялась дуже висока, хоч і не така, як я багато разів бачив пізніше чи побачив за кілька днів; але й цієї було досить для молодого моряка, зовсім необізнаного з бурями. Від кожної хвилі я ждав, що вона поглине нас, і кожного разу, коли корабель падав униз — у вир, чи в порожнечу — я вже не сподівався виринути. В цій агонії я багато разів вирішав і присягався, що, коли Бог цього разу врятує мені життя і нога моя знову ступить на суходіл, я негайно повернусь до батька і ніколи, поки живий, не сяду знову на корабель. Я присягався завжди слухати його порад і ніколи більше не наражатись на такі пригоди. Лише тепер я зрозумів, як справедливо хвалив мій батько середній стан життя; як вигідно прожив він своє життя, не знавши ні бур на морі, ні турбот на березі. Одне слово, я вирішив вернутись додому, як справжній розкаяний блудний син.

Ці розсудливі й тверезі думки снувалися в моїй голові весь час, поки лютувала буря і трохи після того. Але другого дня вітер почав ущухати, хвилювання вгамувалось, і я став поволі звикати до моря. Весь цей день, проте, у мене був дуже серйозний настрій, та я ще й не зовсім одужав від морської хвороби; але наприкінці дня розгодинилось, вітер стих, і впав тихий, чарівний вечір. Сонце сіло при ясному небі; так само зійшло воно й другого дня, і ясне море, при цілковитому або майже цілковитому безвітрі, все залите со-

нячним сьайвом, являло собою чудове видовище, якого я, здавалось, ніколи не бачив.

Я дуже гарно виспався вночі, і моя морська недуга пройшла. Я був веселий і здивовано поглядав на море, яке, ще тільки вчора люте та страшне, так скоро могло вгамуватись і прибрати такого чудового вигляду. Під цей час, немов навмисне, щоб зруйнувати мої добрі наміри, до мене підійшов мій приятель, що підбив мене їхати разом з ним, і, поплескавши мене по плечу, сказав:

— Ну що, Боб, як ти почуваєш себе після цього? Закладаюся, що ти перелякався вчора, коли подув вітрець.

— Ти звеш це вітрець? — сказав я. — Адже то була страшна буря.

— Буря? Ото дурень! — відповів він. — Ти звеш це бурею? Дай нам добре судно та більше простору, і ми такого шквалу не помітимо. Ти ще не дуже солоний моряк, Боб, ходім, зробимо собі пуншу й забудемо про це. Бачиш, яка чарівна година?

Щоб скоротити цю сумну частину мого оповідання, скажу просто, що далі все пішло, як звичайно буває в моряків: пунш зварили, я захмелів і в бруді тієї ночі потопив усе своє каяття, всі гіркі міркування над минулим та всі добрі плани на майбутнє. Одно слово, як тільки море вирівнялось, і після бурі настала тиша, як тільки вгамувались мої розбурхані почуття, як тільки минув страх бути поглинутим хвилями, і думки потекли старим річищем, так я відразу забув усі присяги, всі обіцянки, що давав собі під час небезпеки. Щоправда, часом находив на мене роздум, і серйозні думки починали вертатись назад, але я гнав їх геть від себе, боровся з ними, як з нападом хвороби, бо я вважав це за хворобу, і за допомогою пияцтва та веселого товариства переборов їх. Через п'ять чи шість днів я здобув над своєю совістю таку перемогу, якої тільки може бажати собі юнак, що зважився не звертати на неї ніякої уваги. Але я мав зазнати ще одного тяжкого іспиту. Провидіння, як і завжди в таких випадках, хотіло відібрати в мене останнє виправдання; і справді, якщо цього разу я не зрозумів, що це воно врятувало мене, то дальша пригода була така знаменна, що й найзапекліший негідник із нашого екіпажу побачив би в ній і загрозу, і ласку Божу разом.

На шостий день після нашого виходу в море ми прийшли на Ярмутський рейд. Вітер після шторму був весь час супротивний, погода тиха, і тому ми посувались дуже повільно. Тут ми були змушені кинути якір і простояли при противному, а саме — південно-західному вітрі сім або ві-

сім днів; а протягом цього часу, до цього рейду, де судна звичайно чекають ходового вітру, щоб увійти в Темзу, пришло з Ньюкасла багато кораблів.

Ми, проте, не стояли б так довго й піднялися б у ріку з припливом, якби вітер не був такий свіжий і, днів через чотири або п'ять, не подув ще міцніше. А втім, якорі й канати у нас були добрі, такелаж дуже міцний, отож наші люди зовсім не зважали на небезпеку й збували своє дозвілля між відпочинком та розвагами, як це звичайно буває на морі. Але восьмого дня зранку вітер посвіжішав, і ми використали всі робочі руки, щоб прибрати стеньги та владнати все потрібне, аби судно могло триматись на рейді. Опівдні знялась велика хвиля, і корабель почало так хитати, що кілька разів він зачерпнув боком води, прийняв на себе кілька хвиль, і раз або два ми думали, що нас зірвало з якоря. Тоді капітан наказав віддати запасний якір, і таким чином ми держалися проти вітру на двох якорях, витравивши канати до кінця.

Тим часом знявся страшний вітер. Тепер я вже бачив жах та дивування навіть на обличчях моряків. Кілька разів сам власник корабля, проходячи повз мене, півголосом бурмотів: «Господи, зглянься на нас! Ми всі загинемо! Ми пропали!» — і таке інше. Проте, він пильно доглядав свого корабля. Під час першого переполоху я від приголомшення нерухомо лежав у своїй каюті внизу і тому не можу описати свого настрою. Мені важко було вернутись до попередніх покайнянних думок після того, як я так рішуче й одверто потоптав їх. Мені здавалось, що жах смерті минувся назавжди, і що ця буря закінчиться нічим, як і перша. Коли ж власник корабля, проходячи мимо мене, як я тільки що сказав, пробурмотів, що всі ми загинемо, я страшенно перелякався. Я вийшов із своєї каюти наверх і подивився. Ніколи не бачив я такої лиховісної картини: по морю ходили величезні вали з гору заввишки і що три або чотири хвилини перекидалися на нас. Коли я спромігся роздивитись краще, я не побачив навколо себе нічого, крім жаху. Два дуже навантажені кораблі, що стояли поблизу, обрубали свої щогли. Хтось із наших матросів крикнув, що корабель, який стояв за півмилі від нас, пішов на дно. Ще два судна зірвало з якорів і винесло з рейду в море, на волю вітрів, бо на жодному з них уже не було щогл. Легкі судна тримались краще і не так терпіли, але двоє чи троє з них теж понесло в море, і вони промчали мимо нас з одним лише кормовим парусом.

Надвечір помічник капітана й боцман підступили до власника корабля з проханням дозволити їм зрубати фок-щоглу.

Власникові дуже не хотілось робити цього, але боцман почав доводити, що коли фок-щоглу залишити, судно потоне, і тоді капітан погодився. Коли зрубали фок-щоглу, грот-щогла ослабла й почала так хитати судно, що довелось зрубати і її і тим зовсім очистити палубу.

Легко уявити собі, що я тоді переживав, будиши ще новачком у морській справі і так перелякавшись перед тим невеличкого хвилювання. Та коли б по такому довгому часі я зміг переповісти свої тодішні думки, я сказав би, що мої попередні лиховісні призивітки і те, що я знову вернувся до своїх первісних проклятих химер, жажало мене вдсятеро більше, ніж сама смерть. Це, та ще страх перед бурею, призводило мене до такого стану, що описати його не можна ніякими словами. Але найгірше було ще спереду. Буря лютувала й далі так, що, за словами самих моряків, їм ніколи не траплялось бачити нічого подібного. Судно в нас було міцне, але перевантажене, і тому глибоко сиділо у воді й дуже гоїдалось, а моряки шохвилини кричали, що ми осідаємо у воду. Деякий час це було моє щастя, що я не знав значення слова «осідати», аж поки не спитав про це. Шторм був скажений, і я побачив те, що можна бачити не часто — капітан, боцман і ще декілька чоловік, вразливіших від інших, молились, шохвилини чекаючи загибелі корабля. Серед ночі, на додаток до всіх наших страждань, один із матросів, спустившись у трюм подивитись, чи все гаразд, крикнув, що з'явилась течя, а другий сповістив, що в трюмі води на чотири фути. Всіх покликали до помпи. Коли я почув цей заклик, мені здалося, що серце моє спинилось, і я впав горілиць на ліжко, на якому сидів у каюті. Проте матроси розштовхали мене, говорячи, що досі я був ні до чого, а тепер можу працювати, як і всякий інший. Я підвівся, підійшов до помпи й щиро взявся до праці. Тим часом кілька вантажних суден, не змігши встояти проти вітру, знялися з якорів і вийшли в море. Помітивши їх, коли вони проходили мимо нас, капітан наказав дати гарматний постріл, як сигнал небезпеки. Не зрозумівши значення того пострілу, я подумав, що судно наше розбилося або взагалі сталося щось жахливе. Одно слово, я перелякався так, що зомлів. Але в той час кожен дбав лише про власне життя, ніхто не звернув на мене уваги і не поцікавився дізнатись, що сталося зі мною. Інший матрос став на моє місце й відштовхнув мене ногою, гадаючи, що я мертвий. Минуло чимало часу, поки я прийшов до пам'яті.

Ми працювали далі, а вода в трюмі все піднімалась. Видно було, що корабель потоне, і хоч шторм починав потроху

вщухати, все ж не було надії, що судно зможе продержатись на воді, поки ми не ввійдемо в гавань, і капітан стріляв із гармати, сигналізуючи про лихо. Легке судно, що стояло спереду нас, зважилось допомогти нам, спустивши шлюпку. З великою небезпекою для себе шлюпка наблизилась до нас, але ні ми не могли сісти в неї, ні вона — пристати до борта нашого корабля, хоч люди й гребли щосили, ризикуючи своїм життям для нашого порятунку. Наші люди кинули їм канат з буюм, витравивши його на велику довжину. Після багатьох марних зусиль їм пощастило впіймати кінець каната. Ми притягли їх під корму, і всі до одного спустились до них у шлюпку. Не було чого й думати про те, щоб добратись до їх судна. Всі згодилися пливати за вітром і тільки гребли, щоб наблизитись до берега. Наш капітан обіцяв заплатити за шлюпку її власникові, коли б вона розбилась об берег. Отже, почасти за вітром, почасти гребучи, ми прямували на північ, у напрямі до Вінтертон-Несс.

Не минуло й чверть години, як ми відпливли від нашого корабля, а він почав уже поринати у воду; тоді я вперше зрозумів, що значить, коли корабель осідає в морі. Мушу признатись, що, почувши крики матросів про загибель судна, я майже не мав сили глянути на корабель, бо з того моменту, як спустився, або, краще сказати, коли мене кинули в шлюпку, моє серце ніби завмерло від страху й від думок про лихі пригоди, що чекали мене.

Поки люди напружено гребли, скеровуючи шлюпку до берега, ми могли бачити (бо щоразу, як шлюпку підкидало хвилею, нам видно було берег), що там бігало багато людей, готуючись допомогти нам, коли ми підійдемо ближче. Та ми посувались повільно й досягли землі, тільки пройшовши Вінтертонський маяк, де коло Кромера берег повертає на захід і де його виступи трохи стримували силу вітру. Тут ми пристали і, не без великих труднощів, але всі непошкоджені вибрались на берег і пішли пішки до Ярмута, де до нас поставились дуже людяно, як до осіб, що зазнали лиха. Місто дало нам добре приміщення, а приватні особи, купці та судновласники, дали нам досить грошей, щоб доїхати до Лондона або до Гулля, куди хто хотів.

Якби мені спало тоді на думку вернутись до Гулля й до батьківського дому, я був би щасливий, а мій батько, подібно до того, як це розповідається в євангельській притчі, заколов би для мене годоване теля. Бо, почувши, що корабель, з яким я виїхав, потонув на Ярмутському рейді, він тільки через довгий час довідався, що я не загинув.

ЗМІСТ

Знайомі і призабуті пригоди Робінзона. <i>Н. Білик</i>	3
ЖИТТЯ Й ЧУДНІ ТА ДИВОВИЖНІ ПРИГОДИ РОБІНЗОНА КРУЗО, МОРЯКА З ЙОРКА, НАПИСАНІ НИМ САМИМ	21
Примітки. <i>Н. Білик</i>	485